

rendszerátalakítás hazai történetét, s képet adni egy képtelen romlásról, ami a megfigyelő szeme alatt végbemeget. Dobozi Eszter ehhez rendkívül bonyolult elbeszélés- és szerkesztésmódot választott. Egyszerre két elbeszélő is meséli, sőt magyarázza a történeteket, rendkívül sok iróniával, nagyon sok értékes információval. A regény legszebb pillanatai mégis azok, ahol a magyarázatok nem fecsegik szét az amúgy katartikusnak induló pillanatokot. Dobozi ugyanis szemérmes és elegáns elbeszélő, aki kerül mindenfajta hatásvadástól.

„Vizenyős ma a naplemente. ... Rossz álomból ébredünk ilyen ábrázattal. Vagy betegen.” Már ezért az első mondatért érdemes lett volna megírni ezt a regényt. Ugyanakkor a kezdés az egész keretként válik érthetővé. Olga életének alapnélkülisége egyben a társadalom torz betegségének, az elkorcsosult országnak szimbólumává válik. Torz és az egyedeket eltorzító betegség ez, és sokszor nehéz megállapítanunk, mennyire az egyéni bűn következménye mindez, vagy esetleg ártatlan áldozatként kell szenvednie mindenkinek az ősök bűnétől. Olga személyes élet-története nem tudja ezt a dilemmát megoldani. Sorsa hol eleve terhelt, s ezért a bukás kódolva van, hol önmagában rejlik a gát, amely megakadályozza, hogy boldog legyen. Mi más várhat rá, mint a teljes meghasonlás? Nincs, mert nem lehet kiút ebből az amúgy is egyre kietlenebb környezet által meghatározott rossz pályából, a Sánta Kata csillaga nem érheti utol az aratókat. De nem egyértelmű Olga történetének vége. Egy szinte apokaliptikus állapotokat idéző kórházban járunk, „Ez hadiállapot, kérem!” – panaszkodik az idős, sokat megélt orvos is. Miért van ez? Nem tudhatjuk. Minthogy azt sem, Olga mivé lett. Inkább a világtól való elfordulás, mint teljes szellemi leépülés az, amit mutat. Mintha a letört fejű pelikánnal találkozoznánk a katasztrofális állapotba került kórházban. Az utolsó mondat is erre utal: „Csak a keze mozdul, amolyan legyintésfélére, mikor Karolina a gyerekek holléte felől érdeklődik.” A templomi ábrázolásokon a pelikán többnyire a Szentháromság jelképeként három fiókat etet önnön vérével, hogy feltámassza őket a Kígyó gyilkos mérge által okozott halálból. Olga a három gyermekéről már mit sem tud. Eltávolodott tőlük. Nyitott kérdés marad, bár sejtjük a választ: hogyan menti meg majd gyermekeit a lelki-szellemi haláltól? Ott lebeg a kérdés a társadalom felett, megválaszolatlanul, baljóslatúan.

Jakab-Köves Gyopárka

Nagyzenekar sípval, dobbal, nádi hegedűvel Jánosi Zoltán: Barbárok hangszerén,
Holnap Kiadó, 2010

Jánosi Zoltán könyvéről – mindjárt a *Barbárok hangszerén* címről – először az ötlött eszembe, hogy a XX. század folyamán – mint még oly sok minden – mennyire viszonylagossá vált az irodalomban és a művészetekben a *barbár* fogalma.

Nem tudnám megmondani, hogy ki használta először *pozitív értelemben* az előző századforduló táján (harmadfelezer évig szitokszóként vágták a jelzőt a szkítákhoz, germánokhoz, utóbbiak pedig hozzánk, magyarokhoz). Tény, hogy a törzsi kultúrát maguknak fölfedező képzőművészek (Gauguin, Picasso, Meštrović), nálunk pedig mindenek fölött az *Allegro barbaro*t, *A szarvassá változott fiúkat* és a hasonló szellemű világszenei alkotásait megkomponáló Bartók, a mesterkélttel a természetest, az őszintét és romlatlant is meglátták a „barbár”, sőt a primitív minőségben is.*

A múlt század második felében már önmagára érti a jelzőt a páratlanul kulturált, de a közép-európai ember kisebbségi érzését jelző nagy lengyel, Zbigniew Herbert *Barbár a kertben* című esszéjében. Nálunk Weöres Sándor, Rákos Sándor, Csoóri Sándor (ő *nomád értelmiséginek* is nevezte magát), Tornai József, Szilágyi Domonkos és mások esztétikai meggyőződésből, a manipulált kultúra és civilizáció korrekciójául öltötték magukra a barbár művészek maszkját, s keresték (keresik) diogenészi lámpásukkal a szabad és természetes embert a „barbár” lelki tartományokban, ki menekülve, ki pedig tüntetően kivonulva az egyre sivább és romlottabb társadalomból. (Háttérükben két-

* Igaz, a múlt században a *barbár* jelző nem egyértelműen fordult át pozitívba: Móricz Zsigmond az ősi pásztornépeknél is „barbárbab” juhászokat ábrázol *Barbárok* című novellájában. A szintén XX. századi, görög Kavafisz a civilizációt fenyegető szörnyeket sejteti a városiakkal a nem is létező barbárokban – tárgyaltalan félelmüket vetítik a polgárok a képzeletükben mitizált vad hordákba, *A barbárokra várva* című versében. A költeményt mottóként felhasználó, Nobel-díjas dél-afrikai író, Coetzee hasonló című regényében a városiakok vizionálnak rémképet a barbárokról. Félelmüket a diktatúra gerjeszti – annak áll érdekében, hogy az emberek minél jobban rettegenek. Megjegyzem, az emberek diktatúra nélkül is hajlamosak a különféle hiedelmekkel tárgyiasított, de lényegében tárgyaltalan, lelki eredetű aggódásra, félelemre.

ségtelenül ott áll a felvilágosodás irodalma is, Defoe, Rousseau, Diderot, Bessenyei, de ez már túl messzire vezetne.) A fő viszonyítási pont Bartók – és Jánosi az ötvenes-hatvanas években világgöltészetbe átféjlődő Nagy László-i, Juhász Ferenc-i költészettel kapcsolatban elterjedt *bartókisággal*, illetve annak hazai előzményeivel és folytatóival foglalkozik könyvében. Korszakalkotó irodalomtudományi koncepciója azon a fölismerésen alapszik, hogy az általa alaposan megismert latin-amerikai (s az afrikai és keleti) népek egymás után feltűnt nagy írói milyen törvényszerűségekhez igazodva térnek hasonló útra a saját kulturális és szociológiai sajátágaik helyi, néprajzi jellegzetességeinek felmutatásával, ugyanakkor a modern világirodalmi tendenciákat is figyelembe véve.

Jánosi Zoltán korszakalkotó munkát végez az irodalomtörténetben és közvetve az esztétikában is. A régi közhely, hogy az emberiség kultúrája korántsem merül ki az európai műveltségben, nála eleven hatóerőként követeli ki sokszínű és tartalmas igazságot a begubózó – és lényegében konzervatív –, rigorózan Európa-középpontú irodalomszemlélettel szemben. (Tornaival tart, akivel közös interjúja szerint *Európa már kevés.*) A világirodalom említésekor jó ideje éppúgy eszünkbe villan a kolumbiai García Márquez, mint a New York-i Saul Bellow, hogy csak az ő példájukat említsem. Bellow észak-amerikai létre a múlt század „legeurópaibb” írója Thomas Mann mellett, ha például a *Herzogot*, ezt a mélyen filozofikus és kritikus elidegenedés-regényt nézzük – ám ő is megmártózott a civilizációtól érintetlen törzsi kultúrában, amikor például a *Henderson, az esőkirályt* írta.

Az irodalomtörténész rendet rak az itthoni esztétikai értékrend jó negyed évszázada meghasadt és szétzilált értékrendjében. Az a felforgatott irodalomszemlélet, amely a nyolcvanas évek óta terjedt el Magyarországon, végre megnyugtatóan – minden valódi érték sérelme nélkül – áll helyre az ő gondolkodásában. Elveti az olyan önkényes véleményeket, amelyek szerint hazánkban a posztmodern próza már a nyolcvanas évek első felében „lekörözte” a lírát, és azt is meggyőző bizonyítékokkal cáfolja, hogy a bartóki elvet követő, XX. századi, modern diszharmoniót és az ősi, mágikus elemeket együttesen felhasználó irodalom – nemcsak a líra, hanem a próza is – az irodalom ócskaságai közé utalható. A posztmodern irodalom ideológusai szerint illetékebb és hitelesebb a szövegcentrikus, ironikus-játékos idézettechnikát alkalmazó, személytelen próza, melynek többé nincsen antropológiai vonzata, társadalmi

küldetése, nincs köze a sorskérdésekhez, a nemzeti tudat életben tartásához és a szociális kérdések fölvetéséhez – szerintük ez kell a mai „posztmodern társadalom” emberének. Az esszékönyvben vizsgált költők és írók – közöttük külön figyelmet érdemel a könyv címét adó tanulmányban elemzett Szilágyi Domonkos – jórészt megfelelnek a modern és a posztmodern számos normájának, miközben a régi és a népi irodalom mélyrétegeihez kötik nyelvezetüket, észjárásukat és formakincsüket. És nemcsak új ötvözetet, új formákat és „új borzongásokat” hoznak így létre, hanem a legégetőbb magyar sorskérdéseknek adva hangot, fokozhatatlan erővel fejezik ki a létbe vetett emberiség legfájdóbb és mégis reményekkel föl-fölfénylő, közös életérzését.

Jánosi mindezt parlamentáris hangnemben, vitára készen, de a másik elméleti oldal irodalmi hivatkozásait alaposan ismerve és megbecsülve, soha nem elfogultan és személyeskedve bizonyítja esszéről esszére. Eleven cáfolata annak, hogy a népire, a mágikusra és mitikusra hivatkozó, sőt a „barbár” kultúrát pozitív előjellel vállaló irodalmár a szocializáltságnak, a föl-készültségnek és a vitaképességnek alacsonyabb szintjén áll, mint a posztmodern irodalom tekintélyei és propagandistái. A szerző ritkán keresi a polémia alkalmait, egyetlen fegyvere a pajzs – de nem bánja, hogy a *Barbárok hangszerén* cím kihívóan cseng.

Az ellenlábás nézetek vallóinak nem lenne könnyű dolguk, ha megpróbálnák őt sarokba szorítani érveikkel. A mágikus, mitikus, folklorisztikus, archaikus, nemkülönben a szociografikus elemeket a modernitás eszközeivel és módszereivel egyesítő irodalom az ő érvelésében nem a posztmodern értékek elvetésére irányul (ellenvetéseire legfőljebb explicit módon következtethetünk itt-ott, amikor esszéit olvassuk). Sokszor éppen úgy tapasztaljuk, hogy kimutatja a legjobbaknál a nyitottságot a posztmodern színvonalas alkotásaira, sőt a posztmodern irodalom elvének spontán kezdeményezéseit is felviláglantja Weöresnél, Szilágyi Domonkosnál és másoknál. Nem ellenségeskedik, nem támad, hanem oltalmába veszi azokat az értékeket, amelyeket némely irodalmárok – tudományos emberek s még náluk is fölnyesebb publicisták és művelődéspolitikusok – lesöpörnek a magas irodalom asztaláról, vagy egyszerűen nem létezőnek tekintenek. Az utóbbi a legjellemzőbb: Jánosi Zoltánnal még nemigen „álltak ki” szellemi párbajra. Inkább az agyonhallgatás módszerével szigetelik el, s próbálják a maguk szempontjából „ártalmatlanná” tenni. Azok a sorozatos támadások, amelyek a nyolcvanas évek közepe óta érték és érik a népi, a mágikus, az

archaikus, a magyar identitást és önvédelmét szolgáló, sorskérdésekkel foglalkozó nemzeti irodalmat, öhozzá mindeddig azért nem értek el, mert több szempontból is feddhetetlen. Nem vádolható azzal, hogy nem ismeri a posztmodern irodalmat és annak elméletét – ellenkezőleg, írásai az egymástól eltérő művek egymásra hatását és összecsengését is bizonyítják sok esetben, és nyelvezetén, fogalomkincsén jól érezhető, hogy nemcsak az esszéírók, hanem a posztmodern tudományos tekintélyeinek „iskoláját” is kijárta. Érvelésében éppúgy hivatkozik a posztmodern irodalom nemzetközi eredményeire, mint saját, itthoni mestereire és kortársaira, Németh Lászlótól, Illyés Gyulától, Kodolányi Jánostól Csoóri Sándorig, Tornai Józsefíg, Sütő Andrásig, Görömbei Andrásig, Vasy Gézáig, Monostori Imréig. De azt sem igen tapasztaltam még, hogy például Ratkó Józsefről, Tornairól vagy Nagy Lászlóról írt esszéinek tanulságai beleépültek volna a posztmodern elméletek túl szögletesre sikerült fellegváraiba.

Irodalmi ízlése nem vádolható egyoldalúsággal vagy elfogultsággal. Jánosi nem állít olyasmit – ami még a diktatúrában fogalmazódott meg először, de napjainkban is tartja magát –, hogy például Pilinszky János az „izolált én” világgképét alkotja meg (nagy tévedés ilyesmit mondani a *katolikus*, tehát eleve kollektív lelki alapon álló modernség nagy költőjéről, a holocaust áldozatainak elsiratójáról). És nem valamilyen urbánus-ellenes előítélet munkál benne, amikor a szinte mindenkor kismennyizett magyar parasztság védelmére kel egy-egy „népi” mű mélyreható elemzésében – a sajtóban sajnos találkozunk ilyen jelenségekkel is, akár csak a bűjtött parasztozással és a falusi Magyarországot az életből is kirekesztő szándékkal.

Jánosi Zoltán korántsem valamilyen „népi szürrealizmus” leszűkítő képviselője, amikor azt az irodalmi és művészeti vonulatot képviseli, amelyet nálunk főként Bartók és József Attila kezdeményezett magas fokon. Ennek folytatását Németh László, Illyés, Tamási Áron, Sinka, az őket előkészítő Ady, Móricz (és szerintem Fülep Lajos elméleti munkássága vagy Lechner Ödön, Kós Károly építészete) rajzolja ki, Juhász Ferencen, Nagy Lászlón, Csoórin, Szilágyi Istvánon, Szilágyi Domokoson, Tornain, Ratkón, Lázár Ervinen, Buda Ferencen át Kiss Annáig és tovább. Nem provinciális érdekek, hanem élő világtendenciák igazolják őket.

Széles látókörű, világirodalmi viszonylatokban mérlegelő irodalomtudóssal találkozhatunk a *Barbárok hangszerén* lapjain. Műelemzéseiben azt méri föl, hogy természeti voltát és eredetét sosem tagadhatja meg az

ember, amikor műszaki tudását, technikai eszközeit és társadalmi viszonyait fejleszti és gyarapítja, s lelki világának karbantartását a művészetre bízta. Jánosi gondolkodásmódjának messzire vivő konzekvenciái vannak, ha logikáját követve kitekintünk a hatalmi érdekektől megosztott emberiség önvészélyes cselekedeteire, a természeti javak fölélésétől és a környezet veszélyeztetésétől a javak végzetesen egyenlőtlen elosztásáig, a háborúzástól és az éhező százmillióktól a kultúra általános válságáig. Úgy vélem, nem stílustalanság vagy illetéktelenség, ha az irodalomról beszélve ilyesmit is szóba hozok: a szerző széles látókörét igyekszem így jellemezni.

Mindez nem halványítja el az irodalmi művek, a művészi alkotók, egyéniségek részletekbe menő vizsgálatát, a finomságok iránti érzék megnyilvánulásait. Jánosi műelemzése lényeglátók, s a lényeg sokszor a legkisebb részletekben – egy-egy metaforában, rejtett idézetben – bújik meg. Ezeket éppúgy észreveszi, mint a regionális témakörök, szociális viszonyok vizsgálatában az átfogó és uralkodó jelenségeket, a *globalitást*. Azt, hogy a japán halász fájdalom és jövőtlensége az enyém és a tiéd is, akár csak az Amazonas mellett élő *gauchóé* vagy a kalahári sivatag peremén tengődő pásztoré. Ennek a bánatnak akkor lehetünk meghallói, ha megszólaltatóit, a nagyvilág népeinek és költőinek dala-it, íróik műveit épp olyan komolyan vesszük, mint amikor a Nyugat költői Baudelaire, Verlaine vagy Rilke verseibe felejtkeztek – ezt a tanulságot is levonhatjuk Jánosi könyvéből. Nem elég felszisszenni a híren, hogy az észak-afrikai vérengzések hatására ismét drágul a benzin.

Valamikor a hatvanas évek közepe táján magam is effélén tűnődtem, tájékozatlanul és éretlenül, de szerencsésen Thomson és Klingender, az antropológiai szempontból vizsgálódó angol irodalomtörténészek könyveit tanulmányozva. A gyarmatbirodalmától megfosztott vagy inkább megszabadított Anglia lelkiismerete szólalt meg könyveikben: az egykori világbirodalom gondolkodói a nemrég felszabadult gyarmatok és dominiomok kultúráját vetették össze a korai klasszikus görög műveltséggel. Észrevételeikről sokszor eszembe jutott saját kultúránk és népköltészetünk. Azóta sok, peremhelyzetben élő nép és nemzet írói tűntek föl és arattak sikert a művelt világban, saját kulturális hagyományukat felmutatva. Most már csakugyan itt az ideje, hogy meglássuk és megértsük a különféle népek és nemzetek antropológiai, művelődésszociológiai és esztétikai értékeit, a közösből sajátosat és viszont, a sajátosban a közöset. Jánosi Zoltánt követve jó úton haladhatunk.

Alföldy Jenő